

PAPÍRLAP

KÖNYV • GRAFIKA • NYOMTATVÁNY • KÉZIRAT • FÉNYKÉP

2003 / 1

KNAPP ÉVA

EGY „RIGMUSCSINÁLÓ VILÁG TSALÓ”:
BEREI FARKAS ANDRÁS (1770–1832)*

1. kép

nyelvérzéke, finom megfigyelőképessége és népi gyökerű realizmusa csupasz őszinteséggel párosult.¹

Csaknem teljesen ismeretlen, ugyanakkor viszonylag jól kutatható költői és prózai életműve az alkalmazott irodalom, a mesterkedő költészet és a világi tárgyú ponyvairodalom hármasságának egymást részben metsző köreiben belül helyezhető el, de néhány ponton túl is nyúlik azokon. Valószínű, hogy az önmagát költőből tudatosan irodalmi alakká, legendává átformáló alkata, saja-

A XVIII. század utolsó és a XIX. század első harmadának egyik kevésbé ismert vándorköltője és alkalmi versszerzője Berei Farkas András. Költői tevékenységének korábbi irodalomtörténeti besorolása számos, eddig csupán részben megválaszolt kérdést vet fel. Irodalmi önmeghatározása, alkotó módszere, műfaji rendszere és poétikai eszköztára egyaránt ismeretlen, s életműve jó alkalmat ad a hagyományos irodalomtörténeti kánon ponyvairodalommal, az alkalmazott, illetőleg a mesterkedő irodalommal kapcsolatos egyes megállapításainak felülvizsgálatára, eddig homályban hagyott irodalmi folyamatok és hatások feltérképezésére, egy az irodalom peremterületéhez tartozó jelenség eddiginél pontosabb értelmezésére. A nemzeti szempontokat előtérbe helyező látásmódja, figyelemreméltó

* Ízelítő egy készülő monográfiából.

tos beállítottsága, szélsőséges természete, mániával határos ragaszkodása az általa kialakított és szabadnak vélt életmódhoz, s nem utolsó sorban rossz híre „rettentette el” a kutatókat attól, hogy foglalkozzanak vele. A lényegében már életében kialakult ellentmondásos megítélés alapvetően befolyásolta a róla szóló későbbi irodalmat.

A Hódmezővásárhelyen született, 1770. április 20-án megkeresztelt és kalandos életpálya után 1832. szeptember 13-án ugyanott meghalt, magát következetesen költőnek, satirikus éllel „ótska” poétának valló versszerző Csokonai Vitéz Mihállyal együtt tanult a debreceni Református Kollégiumban, ahonnan Csokonaihoz hasonlóan – különböző fegyelemsértések miatt – eltanácsolták. Farkas András elszegényedett kisnemesi családból származott, nagyapja református pap volt, s szülei taníttatni kívánták, éppúgy, mint apját a nagyapja. A befejezetlen tanulmányok után több lehetőség kínálkozott életvitele kialakítására: lehetett volna házi tanító, esetleg egy jó nőszülés után szabad emberként, nem jobbágyi sorban gazdálkodhatott volna. Farkast azonban nem vonzotta sem a tanítás, sem a családalapítás. Szeretett az emberek között forogni, szórakozni és szórakoztatni, s – mint debreceni kollégiumi éveinek forrásai mutatják² – jól élni, s közben verselni. Célját – több hasonló szemléletű, másod-, harmad-vonalbeli író, alkalmi költő kortársa példájára – viszonylag könnyen megvalósíthatta volna, ha nem nincstelen.

Nem tudjuk biztosan, hogy mikor lett Pest-Budán – mint maga állítja – „a M[agyar]. Országí T[ekintetes]. Kir[ályi]. Táb[la]. Hites Nótáriussa”³. Egyik munkája szerint 1810-ben „már 8. esztendeje” élt Budán, de a nyarakat – alkatának megfelelően – vándorlással töltötte:

Pesten, és Budán van rend szerént lakásom
De sok felé esik Nyárban útazásom
Mint a Hóld el fogyok én is meg meg telek,
Mihelyst ki telelek Pestel is be telek.⁴

A nótáriusság után mecénásokra áhítozva járta az országot, s műveit saját költségén adta ki. Létalapjának megteremtését több magyar főúr is segíteni akarta; volt, aki házat, más telket ajándékozott neki. Farkas ennek ellenére sehol sem telepedett le, s minden pénzét művei kiadására költötte. Szerény tehetsége ellenére önálló költői programot dolgozott ki és független „írói” létmódot próbált megvalósítani.

A legkülönbélebb társadalmi rétegek között mozgott, s miközben verseivel eseményeket és híreket közvetített, valós társadalmi igényt elégített ki. Az alföldi pásztoroknak garabonciás diákként, a nádori udvarban poétaként mutatkozott be, aki képes „ex abrupto rithmis expressare”.⁵ Könnyedén felismerte és elsajátította a különféle viselkedési normákat, hajlékony természete kedvelte a társaságot és műveivel évtizedeken át

PANNÓNIA' ÖRÖME,
 MELLYET
 OKOZOTT AZ A' RITKA, SZERENTSÉS
 FORTÉNYET. AZ 1799 ESZTERDÓ.
 MELLYBEN
 F E L S É G E S
JÓSEF ANTAL
 Királyi Fő-Hertzeg, az Arany-
 Gyapjas, és Apostoli Király Szent
 István' Rendjének nagy kereltes fe-
 szentelt Vitézze, Magyar - Ország'
 PALATINUSSA, a páros világba lépett,
 kinek-is a' hatalmas Egék, örök - és leg-fesz-
 tebb rendeléséből a' Felséges Orosz
 Császár Pál Petrovits' Szerel-
 mes Magzattya
 F E L S É G E S
 ALEXANDRA
PAULOVNA,
 CSÁSZÁRI KIS-ASZSZONY
 EL-FÉRJZETT.
 Ennek a' pompás Menyegzői Solemni-
 tásnak le-írásával, kívánt Felséges Fejedelmé-
 nek, és Nemes M. Hazijának: úgy a' késő
 Műradéknak kedvesskedni
 Hóidmezei: Betei Farkas András,
 A' M. Ország T. Kir. Táb. lítes Nótáriusa.
 B U D A N,
 Nyom. Özvegy Lauderer Katalin' betűivel 1800c

2. kép

nősége nem vethető össze Csokonaiéval, akit azonban egész életében tisztelt, s egyik versében név szerint is megidézett.⁷

Verseit – többek között – megmutatta Virág Benedeknek,⁸ aki valószínűleg eltanácsolta az írástól. Vándorlásaiban számos író kortársát ismerte meg személyesen és meg is verselte. Amikor 1810-ben Budáról Kassára utazott, Kazinczy Ferencnél vendégeskedett.⁹ Kazinczy közvetlenül nem, kortársai közül azonban többen is megemlékeztek róla. Helmezy Mihály például Berzsenyi írói ellenpólusaként örökítette meg alakját.¹⁰

A magát változatos elő- és melléknevekkel illető poéta sajátos írói „létmódját” kezdettől fogva kiegészítette költői és prózai munkái kiadásának és terjesztésének programjával.¹¹ A kiadás és terjesztés folyamatában egyéni elképzelés mozgatta: amit megírt, igyekezett nyomtatásban megjelentetni, kiadott munkáit el akarta adni, a bevételből pedig nem csupán megélni kívánt, hanem újabb munkákat is létrehozni. Ebben az újra és újra ismétlődő folyamatban szenvedélye éppúgy irányította, mint a megélhetési kényszer. Kortársai közül sokan értetlenül figyelték; egyszerűen munkakerülőnek, „korhel és bitang ember”-nek tartották, aki könnyen akart élni. Más egykorú vélemény szerint Farkas „a könyvek kiadásában szorgalmatoskodó” ember volt.¹²

sokaknak biztosított szórakoztató időtöltést az országban. Tudatosan törekedett arra, hogy öltözete, megjelenése is felismerhetővé tegye. Kereste az ismertséget, s igényelte a társasági elismerést és a mecénási támogatást. Kalandor természetében⁶ és költészetében a barokk kor tudatvilága sajátos módon keveredett a felvilágosodás és a korai reformkor eszméivel.

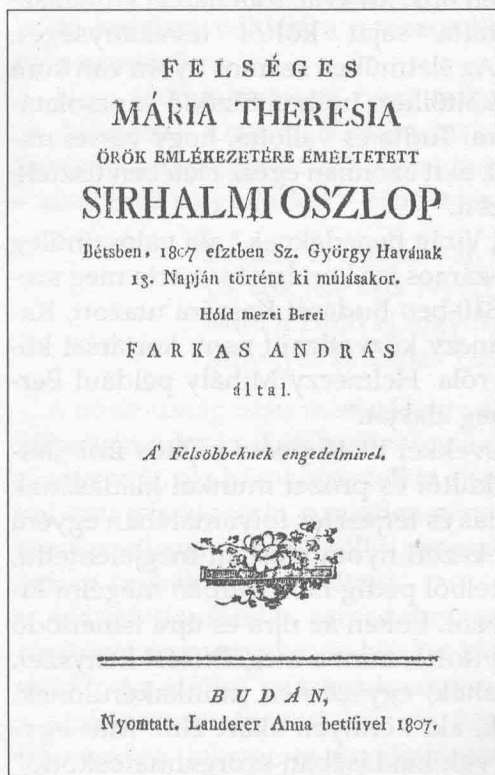
Irodalmi példaképei Csokonai mellett elsősorban Orczy Lőrinc, Gvadányi József és Gyöngyössi János voltak. Munkái tanúsága szerint – a szakirodalom eddigi sommás megállapításaival ellentétben – nem tartotta magát tehetséges költőnek, gyakran élt önkritikával, s általában elmarasztalta saját költői tevékenységét. Az életműben számos nyom van kora költőihez, íróihoz fűződő kapcsolatára. Tudta és vallotta, hogy versei mi-

Vándor alkata és rövid távú írói tervei ezért elsősorban kisebb munkák elkészítésére ösztönözték. Nyomatványainak terjedelme ritkán emelkedett száz oldal fölé, túlnyomó többségük füzetes kiadvány. A kiadványok viszonylagos igénytelensége, jellegzetes külseje, formai és tartalmi sajátosságai eredményezhették, hogy Mátray Gábor kéziratos visszaemlékezésében nyomdászként mutatta be Farkast: „verses fércz műveit [...] többnyire saját kis kézi sajtóján nyomtatta, s ő maga kötötte be”.¹³ Ezt a minden tárgyi alapot nélkülöző megjegyzést később többen is átvették, s a „vándornyomdász” legendája bekerült a legfrissebb lexikonokba¹⁴ is.

Farkas András – bár gyakran vallott önmagáról – egyetlen munkájában sem említette, hogy bármiféle nyomdai felszerelése, tipográfusi gyakorlata, megfelelő szakmai tudása lenne vagy hogy akár egyetlen munkáját is saját kezűleg nyomtatta volna ki. Következetes szóhasználata azt bizonyítja, hogy mindig másokkal nyomtattatott („nyomtatásban ki botsáttattak”, „nyomtatás alá adandó darabok”).¹⁵ Önmagáról sohasem írt nyomdászként, annál többször kiadóként. Életművében mindössze egyszer tett rövid említést a könyvnyomtatásról. A Kassán 1810-ben megjelent *Apolló kis Rósáskertje* című munkája olvasói előszavában, második műjegyzéke előtt dicsérte a

„Typographia”, e „szép, és igen hasznos, nemes Mesterségnek” feltalálását. Célja ezzel nem lehetett más, mint olvasói figyelmének felkeltése a kiadói jegyzékként közölt autobibliográfiára. Ennek ellenére ismerhette a nyomdai munkát is. 1808 októberében ugyanis egyik beadványában leírta, hogy Grün Orbán szegedi nyomdájában *A kis Trója pusztulása* első kinyomtatásakor „mellette” vigyázott, „egy füst alatt más speciesű írásomat nyomtatás alá adván”.¹⁶

A XIX. század elején a legszerényebb nyomda működtetéséhez is olyan felszerelés kellett, melynek fenntartása, mozgatása és tárolása nehezen képzelhető el a vándorló életmód mellett. Farkasnak nem volt lova, kocsija, többnyire gyalog járt, s előszeretettel bízta magát mások szívességére (például ingyen helyet kért az úti alkalmatosságokon). Valószínű, hogy mindössze egy

kisméretű rézmetszetek készítésére alkalmas nyomtató eszköze volt, amint arra az élete utolsó éveiből nagyobb számban fennmaradt önálló rézmetszettek utalnak.

Kalandos életének hányattatásairól munkáiban rendszeresen beszámol, jól érzékelhető túlzásokkal, humorral és szatírával fűszerezve. Alkalmiságát már egykorúan elavult jelenidejűségként értelmezték, s a vándorpoéta irodalmi „asszimilációs” törekvéseit eleve elvetendő tulajdonságnak minősítették. Az elismerés és az ismertség kettősségében már életében legendává vált Farkas András prózája és költészete többszörösen funkcionális irodalom volt, mely számos ponton kapcsolódott az alkalmi műfajokhoz, így többek között a hírversekhez, a világi tárgyú ponyvairodalomhoz és az úgynevezett népies irodalomhoz.

Az irodalmi „mesterkedés”-ben járatos alkalmi és ponyvaköltők között a XVIII. század végén külön típust képviselt a debreceni Nagy István 1796-ban lejegyzett *Lakadalmi játékában* is sze-

5. kép

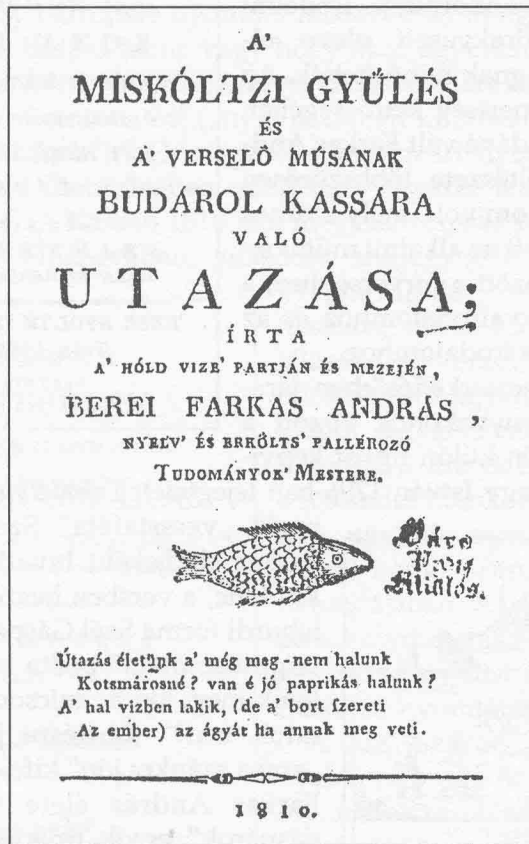

4. kép

replő „versstaféta” Szél Gáspár, akire Farkas elődjeként hivatkozott. A verselő küldönc, a versben beszélő hírvivő, „szelburdi forma Szél Gáspár” egy debreceni „rigmuscsináló” poéta tanítványaként jelenik meg, aki a „micsoda verseket szoktatok írni?” kérdésre jellemző módon „ami a szánkra jön” kifejezéssel válaszol.¹⁷ Farkas András élete végéig a „szélgáspárok” egyik tipikus megjelenése és megvalósulása volt, aki bárhova ment, mindig és mindenütt csak Szél Gáspár maradt, s a *Lakadalmi játék* poéta alakjaihoz hasonlóan igazi költői „matéria” nélkül „mérte, nyírta és próbálta a verseket”.

Szívós elszántságával – mellyel az események közelébe férközött, jelen volt és

részesült a hírekben, s törekedett azokat gyorsan és hatásosan megverselni, kiadni és terjeszteni – kéziratok, nyomtatványok és rézmetszetek sorát hagyta ránk. E források egyedülálló lehetőséget biztosítanak az irodalmiság alsó határán mozgó, a popularitás és a literátusság között sajátos közvetítő szerepet játszó életmű kutatására. Több kortársához hasonlóan titkon érezhette Halász Gábor szavainak igazságát: „Nemcsak a remekművek halhatatlanok, a ponyva is az [...]”, s tegyük hozzá – kutatható a magyar könyv- és irodalomtörténet számára.¹⁸

6. kép

¹Ld. még, Knapp Éva, *Egy fantom „vándornyomdász” a XVIII–XIX. század fordulóján: Berei Farkas András kiadói és terjesztői tevékenysége*, MAGYAR KÖNYVSZEMLE 2003; Uő., „Kis Trója szült engem a Hóldnak mezején” *Berei Farkas András életpályája (1770–1832)*, Kézirat; Uő., Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája, Kézirat. – Itt mondok köszönetet Szentmártoni Szabó Gézának és Szabó Béla Istvánnak, hogy átadták Berei Farkas Andrásra vonatkozó kutatási anyagukat.

²*Acta sedis Scholasticae Judiciaria ab Anno 1792–1797*. Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen. II. 10. a). 9. 1792. 16. Junii, Causa 6. 4–5.

³FARKAS András, Berei, *Pannónia öröme* [...] – –, A M. Országí T. Kir. Táb. Hites Nótáriussa, Budán, 1800, Nyom. Özvegy Landerer Katalin betűivel.

⁴FARKAS András, Berei, *Apolló kis rósáskertje*, Kassán, [1810], Fűskúti Landerer Ferentz betűivel, 42, [1]6r.

⁵NAGY-ZAJTAI ZAJTAI István [= Matók Béla], *A feltámadt peleskei nótárius levelei*, Napkelet 1857, 513–515, itt: 514.

⁶[Borda Lajos], *Borda Antikvárium, 2. ajánlójegyzék*, Budapest, 1984, 22.

⁷FARKAS András, Berei, *Felséges Mária Theresia örök emlékezetére emeltetett sirhalmi oszlop* [...], Budán, 1807, Nyomtatt. Landerer Anna betűivel, 8.

⁸FARKAS [András], Szinyei, *Poétai Virágok* [...], H.n., Ezer nyóltz száz huszadikban, ny. n., [ ]1r.

⁹FARKAS András, Berei, *A miskóltzi gyűlés* [...], [Kassa], 1810, [Fűskúti Landerer Ferenc], 85.

¹⁰HELMECZI (Helmeczy) Mihály, *Értekezés az úgy nevezett Ujításokról a Nyeloben* = Berzsenyi Dániel versei, kiadta – –, Pest, Trattner, 21816, XLV.

¹¹Ld. még, KNAPP Éva, *Egy „ótska poéta” a felvilágosodás és a reformkor határán: Berei Farkas András*, Kézirat, megjelenés alatt.

¹²SZEREMLEI Samu, *Farkas András Hódmezővásárhely pusztulásáról*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2 (1892) 398–400.

¹³MÁTRAY Gábor, *Rövid jegyzmények Farkas András életiratához*, 1869. = A Hód vize partján született Holdmezei Berei Farkas András népköltész arcképe és kisebb versezetei, H. n., 1869. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. H. 2693. 1. f.

¹⁴Így pl., L(ászló) J(ózsef), *Farkas András* = Új Magyar Irodalmi Lexikon, Főszerk.. Péter László, Budapest, 1994, 1, 556.

¹⁵FARKAS András, Berei, *Apolló kis rósáskertje*, Kassán, [1810], Fűskúti Landerer Ferentz betűivel, 21r–v, 18r–v.

¹⁶Szeremlei i. m. (12. jegyzet) 399.

¹⁷*Lakadalmi játék* = Bán Imre, Julow Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, Budapest, Akadémiai, 1964, 48–80, itt: 49, 57, 63–65.

¹⁸HALÁSZ Gábor, *A halhatatlan ponyva* = Uő., *Tiltakozó nemzedék*, Budapest, Magvető, 1981, 116.

KÉPEK

1. Farkas András, Berei, Apolló kis rósáskertje, Kassán, [1810], Fűskúti Landerer Ferentz betűivel. – Címlap
2. Farkas András, Berei, Pannónia öröme [...], Budán, 1800, Nyom. Özvegy Landerer Katalin betűivel. – Címlap
3. Farkas András, Berei, Felséges Mária Theresia örök emlékezetére emeltetett sirhalmi oszlop [...], Budán, 1807, Nyomtatt. Landerer Anna betűivel. – Címlap
4. Farkas [András], Szinyei, Poétai Virágok [...], H. n., Ezer nyoltz száz huszadikban. – Címlap
5. „Pozsonba Dietára utazó Poéta”, rézmetszet, 130 X 95 mm = [Farkas András], Fejedelmi, Hérosi, Emlék Oszlopi, és Mágnaói köszöntő bilétek az Ország Négy Rendjeihez, Készült Pozsonban, és Bétsben, 1829, 6. kép.
6. Farkas András, Berei, A miskóltzi gyűlés [...], [Kassa], 1810, [Fűskúti Landerer Ferenc]. – Címlap